

MTA Law Working Papers

2014/15

**A nemzetállami szuverenitás közjogi
fogalmának védhetősége és ami
azon túl van...**

Szigeti Péter

**Magyar Tudományos Akadémia / Hungarian Academy of Sciences
Budapest**

ISSN 2064-4515

<http://jog.tk.mta.hu/mtalwp>

prof. dr. Szigeti Péter

A nemzetállami szuverenitás közjogi fogalmának védhetősége és ami azon túl van...

/Vázlat a probléma állásáról a 21. században/

A szuverenitás fogalom vizsgálatánál abból a tudományelméleti megfontolásból indulunk ki, hogy a valóságos és jelentős tudományos problémák nem pusztán „az élet értelmetlen végtelenségéből” a szubjektív érdeklődés által kiválasztott tárgyat jelentenek (á la M. Weber) – bár a személyes érdeklődés, kutatói motivációk is kétségtelenül belejátszanak a tárgyválasztásba – azonban az objektív felhajtóerők még döntőbbek: ugyanis ha fennállnak, sokakat kutatásra motiválnak. Így volt ez a korábban és ma is a szuverenitás kérdéseivel kapcsolatban. Csakhogy egykor az anyagi felhajtóerőket és a szellemi muníciót a feudális abszolutizmusokat felváltó nemzetállami integrációs formák jelentették, a jelenkorban más a helyzet. Az elmúlt évtizedekben a globalizációs folyamatok nyomán az aktív adaptáció magatartásával vagy annak egyfajta késő-nacionalista ellenreakciójaként jelenik meg a szuverenitás-védelem, vagy éppen a regionális integrációs kényszerek nyomására kell másként átgondolni a szuverenitás szerepét és érvényességét. Ma ez a kihívás éri a társadalomtudományok képviselőit.

A nemzetállami szuverenitás kapcsolódott a 19. századi tudományossághoz, ahol a múltbeli társadalmi jelenségek egyediségére alapozott idiografikus történetírást alapvetően három, jelenre koncentrálnak a társadalomtudományi szak egészített ki: a termelést és a piacot vizsgáló közgazdaságtan, az államot-politikát vizsgáló államtudományok (Staatswissenschaften) és a civilt vizsgáló szociológia. Ennek a felosztásnak a kialakulásában 5 vezető ország játszott szerepet (Franciaország, Nagy-Britannia, USA, majd Német- és Olaszország), és nem véletlenül: a polgári nemzetállami fejlődésben élen járó centrum országok saját tudományossága adta mindenkinek számára az érvényes mintákat. Ha pedig vannak általános törvényszerűségek, akkor az ezekben az országokban kialakult és egyben ország-kötött metodikák (forráskutatás, levéltári munka, empirikus vizsgálatok, stb.,) másutt is alkalmazhatóak: az elemzés tárgya diakronikusan és szinkronikusan is a polgári nemzetállamban, mint az elemzés egységében lezajló folyamatok voltak. Ekkor lehetett több tudományágban érvényes, *generalizáló fogalomnak tekinteni a szuverenitást* (annak fontos közjogi karakterisztikumával, amely nem idegen sem a kelsen-i jogász-államfogalomtól, sem a Jellinek-féle általános államtani megközelítéstől).

A rendi társadalom felfogással szakító újkori szerződéselméletekben a szuverén népet politikai közösséggé szervező nemzeti szuverenitást már csak jogiasítani kellett a belső és a külső

szuverenitás oldal megkülönböztetésével ahhoz, hogy adekvátan fejezze ki, hogy az államközi kapcsolatok domináns szereplője a nemzetállamokra tagolódott világ.

Ahogy azonban a Nagy civilizációk (India, Kína, Perzsia, arab világ) létét a gyarmatosítások és a fellendülő világkereskedelem nyomán éppen nyugatiak kezdték komolyabban felismerni és kutatni, úgy alakultak ki új, egyben demokratizáló társadalomtudományi diszciplínák: antropológia, etnográfia (bennük a Field research módszereivel), összehasonlító jogtudomány. Innentől megérteni a világot azt is jelentette, „másokat” tanulmányozni: az orientalizmus kikezdte a túl általánosító Európa centrizmust, és új perspektívákat nyitott: fejlettség kritériumok, alul-fejlettség, egyenlőtlen fejlődés, modernizáció, függés, jogátvétel, stb. tanulmányozását.¹

A szuverenitás hagyományosnak nevezhető fogalma hozzájárult a nemzetállamok konszolidálásához. Azok egységes nemzeti jogrendszerét alapozta meg, amelyre a nyereségesélyeket a racionális piaci kalkuláción alapuló kapitalizmus jogbiztonságának is szüksége volt, a feudális partikularizmus és az abszolút monarchia önkénye után. Ez volt hosszú időn át történelmi funkciója, amely Max Weber interpretációjában a legális uralomhoz, a legitim uralom egyik típusához vezető nyugati racionális államfejlődésben mutatkozott meg legtisztább formájában. Itt a gazdasági racionalitás mellett szükségessé vált, hogy fokozatosan kiépüljön a hivatali racionalitás is, a szakképzettségen, a specializáción és a hierarchikus munkamegosztás koordinációján keresztül racionálisan szervezett közigazgatás mechanizmusával. Az igazgatás jogiasodása, azaz normatív szabályozottá válása a közigazgatási joggal csak a 19. század derekától indult el Franciaországban (Chalvidan – Henri-Houtee, 1991), melyet a németek majd mások is követtek. Bizonyos értelemben csak a jognak alávetett közigazgatás szüntette meg az emberek alattvalói helyzetét, s tette őket citoyenné. Új közjogi státuszuk jelentősége éppen az volt, hogy innentől többé már nem az igazgatás tárgyai, hanem ügyfelek az igazgatást végző hatóságok előtt. Olyan jogalanyisággal rendelkező állampolgárok, akiknek az eljárás tárgyát képező ügy jogaikat, jogi helyzetét, jogos érdekeiket érinti.

Mielőtt továbbmennénk, pozícionáljuk és definiáljuk megközelítőleg közvetlen tárgyunkat, a közjogban érvényes szuverenitás fogalmat (amelynek természetesen államelméleti relevanciája is van, hiszen, csak egyetlen okot hozva fel, nincs közjog állam nélkül). Történetileg az abszolút monarchiák idején vetődött fel a szuverenitás modern problematikája, Jean Bodinnél és Thomas Hobbesnál, előbbinél a pápaságtól és a császárságtól független világi hatalom megalapozásaként. Az abszolút monarchiák pedig a polgári nemzetállami fejlődésnek nyitottak teret (P. Anderson, 1989). Innentől válnak a modern államok a néptől és a társadalomtól egyaránt elkülönült, szuverenitással rendelkező közhatalommá (Szilágyi, 2011, 192-200.). Fogalmilag a jogi szuverenitás azt ma is jelenti,

¹ Érvelésünk sok szempontból a Wallerstein vezette Gulbenkian Bizottság jelentésére támaszkodik (2002)

hogyan az adott területen élő népesség feletti főhatalmat gyakorló állam autonóm módon, saját maga határozza meg alkotmányát, államszervezetének belső felépítését és jogrendjét, kifelé pedig saját nevében lép nemzetközi kapcsolatokban, és pedig nemzetközi jogi jogok és kötelezettségek alanyaként. Belső jogrendjének érvényt is kell tudnia szerezni (ezt nevezhetjük a jogérvényesítő képesség egyfajta hatékonysági minimumának), mert ennek hiányában anarchikus állapotok vagy kettős hatalmi helyzetek keletkeznének. Az ilyen helyzetben lévő országoknál nincs szó szuverenitásról, hanem a főhatalom érvényességét és érvényesülését lerontó osztott hatalomról.

A 20. század második fele a világháborúk és a kolonializmus megszűnésével új kihívások elé állította a társadalomtudományokat: a kölcsönös függés növekedése életre hívja a világgazdaságtant, a geopolitikai világrend erőviszonyainak elemzését, majd a 60-as évektől a világgazdaság kutatás kialakulásához vezetett. Ezért a nemzetállam, mint létező entitás ma már nem egyedüli tárgya az elemzésnek, mint ez kb. 200 éven át, fénykorában természetes evidencia volt, mert új szereplők jelentek meg: transznacionális korporációk, (a továbbiakban TNC-k), amelyek behálózzák a világgazdaságot, regionalis integrációk, szabályozó intézmények (WTO, IMF, World Bank, hitelminősítők „szuperstruktúrája”), melyek egyben erodálják a nemzetállamok egykor talán legfontosabbnak hitt összetevőjét, a nemzetgazdaságokat, azzal ahogy re-regulálják az érintkezési viszonyokat. A szuverenitás fogalmi érvényessége ezért az alkotmányjogra és a nemzetközi jogra korlátozódott. Minisztériumot ma is el lehet nevezni nemzetgazdaságinak, azonban a külföldi tőkék anyaországi jelenléte és az anyaország tőkéseinek külföldön tevékenykedő vállalkozásai megbontják a valamikor létezett organikus egységet. Ennek a helyzetnek világos kifejeződése, hogy nincs nemzeti jövedelem, hanem van egyfelől GDP, másfelől GNP. *A szuverenitás fogalom jogi érvényességi körén való túlterjesztése korunkban kategória hiba; analitikusan túlterhelte, használhatatlanná vált a kis és közepes gazdasági erővel rendelkező országok számára.*² A gazdasági és politikai szuverenitás a félperifériák és a perifériák számára a múlté, a közjogi tovább élhet. A jogi szuverenitás azt azonban nem zárja ki, sőt, ez teszi lehetővé, hogy egy szuverén állam saját jól felfogott érdekében önként olyan kapcsolatokba lépjen más államokkal, melynek során közhatalmának egy részét másokkal együtt gyakorolja vagy pedig közvetlenül egy regionális integrációs szervre delegálja azt. *Ha a szuverenitás transzfer mögött ilyen önkorlátozás áll fenn, akkor nincs szó külső alárendeltségről, hanem önkéntes alávetésről.* (Ezt az Európai Unióra vonatkozóan a magyar Alaptörvény E) cikke (2) bekezdésében szelídítetten, egyes hatásköreinek szükséges mértékű átruházásként fogalmazta meg). Az EU nemzetállamok unikális szövetsége, amelynek vannak szupranacionális elemei: az alapító szerződések; a nemzeti joggal szemben érvényességi elsőbbséget élvező rendeletek és

² Nem egészen ez a helyzet néhány jól integrált, óriás nemzetgazdaság, az USA, Németország, Kína, Japán, Oroszország eseteiben, ahol akár alkalmazható is volna a gazdasági szuverenitás érvényes fogalomként. Ezzel azonban most nem foglalkozunk.

luxemburgi bíróság mindenütt kötelező ítéletei). *Nem sérelme tehát a közjogi értelemben vett szuverenitásnak, ha a szuverén szuverén módon korlátozza önmagát.* Ez az első korollárium, amit egy másodiknak is követnie kell: sérelmes azonban, ha a 20. század második felétől érvényes új mércéknek nem tesz eleget. A jog már nem pusztán „a hatalom birtokosainak az előnye”, vagy „a hatalom tényének egy funkciója”, vagy a jogrend már nem lehet „a szuverén egyedi vagy normatív formába öntött parancsa” mert immanens korlátjai váltak elfogadottá az euró-atlanti világban. Itt nem elemezhető, más kérdés, hogy az elvi mércéket gyakran olyan országokban is megsértik, ahol elismerték azok érvényességét. Az emberi jogok tiszteletben tartásának kötelezettségvállalása – az állami önkötelezés Georg Jellinek féle nagy jelentőségű elvének mai változataként – és a hatalommegosztás az évezredekig abszolútnak tekintett szuverenitást relatív természetűvé változtatta. Nem relativizálta, hanem *megfosztotta abszolút jellegétől.* Az első és a második világháború, a gyarmatosítás kora, a genocídiumok és az emberiség elleni cselekmények nyomán és elsősorban az euró-atlanti térségben *jelentős szakítás következett be a szuverenitás feltétlensége vonatkozásában:* napjainkban csak azok az államok minősülnek alkotmányos államnak, amelyek szakítanak az abszolút szuverenitással: elismerik az emberi jogok lényegét, nemzetközi egyezményekben is definiálódó katalógusát (vagy legalább is azok egy lényeges részét), melyek az állampolgár szabadságának biztosítékai és berendezkedésüket a hatalommegosztásra alapozzák. A hatalommegosztás sokak által félreértett, s ezért kétes értékű tanítását tehát tömören konkretizálnunk kell.

A hatalommegosztó polgári jogállamban nem létezik abszolút hatalommal rendelkező instancia, mert a közhatalmat gyakorlókat közhatalmi eszközökkel kell ellensúlyozni. A hatalommegosztás rendezőelve „egy olyan államszervezeti struktúra létrehozásának követelménye, amely az államhatalom gyakorlásának megosztási rendszerével egyfelől megakadályozza az államhatalom koncentrációját, másfelől ezzel biztosítja az egyén és a társadalom szabadságát az államban” (Karl Korinek, 2003, 677). Az államhatalom korlátozásához pedig a hatalom gyakorlásának ellenőrzése is hozzátartozik. A hatalommegosztás pedig nem a főhatalom kétségbevonásának valaminő „egyensúlyozó” doktrínája, ahogy ezt sokan (félre)értik, hanem a túlzott hatalomkoncentráció ellenszere, amelyben a „le pouvoir arrête le pouvoir” (Montesquieu), azaz a hatalmat ellenhatalommal kell korlátozni (Bibó István) elve érvényesül, mégpedig konkretizáljuk megoldásunkat: területi, időbeli és funkcionális hatalommegosztásként. Területi a központi és a helyi hatalmak (önkormányzatok) közötti hatalommegosztás; időbeli a különböző hatalmi ágak és semleges ellenőrző szervek leosztásának ciklikussága, illetve eltérő kinevezési időpontjai és tartama; funkcionális hatalommegosztás pedig a hatalmi ágak (törvényhozói – bírói – végrehajtói – alkotmányvédelmi – önkormányzati) közötti jogilag rögzített munkamegosztáson túl a korlátozó

ellenhatalmak, egyensúlyok közötti azon viszony, *amely kizárja, hogy ugyanazon politikai minőség választottjai és delegáltjai vehessék birtokba az összes hatalmi ágat és semleges ellenőrző szervet.* Ezen követelmények teljesülése esetén lehet a népszuverenitásból levezetett közhatalom alkotmányosan korlátozott. Ezt értjük azon, hogy elvesztette korábbi, abszolút jellegét³.

Mi van túl a nemzetállami szuverenitás jogi tartományán ? Röviden és jelképesen azt mondhatnánk: a jog egyneműsítő, semlegesítő közegén túli komplex világ. Az se nagyon segítene, ha a korai generalizáló terminológia használat helyett gazdasági vagy politikai szuverenitás fogalmakat képeznénk, mert a modern tőkés társadalmak és gazdaságok belső és külső komplexitásának és interdependenciájának mai fokán ez sem járható út. A jogon túlterjesztve sejtelmes, leegyszerűsítő és emotív fogalomként vált a szuverenitás. Sőt, egyenesen elzárja a látóhatárt a világrendszerben zajló új folyamatok tudatosítása elől, (amelyre összefüggéseket és empirikus mutatókat egyaránt hozni fogunk). Ennek gondolati birtokba vételéhez az általában vett szuverenitás elemzés vektorát multidiszciplináris aspektusokkal kell felváltani, néhol megújítani: a történeti dinamika mellett, a világgazdaságban lejátszódó hierarchizáló folyamatok és az új, regionális politikai integrációs formák elemzésével: EU; NAFTA; Dél-Kelet ázsiai térség. (Ezek aligha gyömöszölhetőek be a jogtudományi elemzés homogén közegébe, ahol példának okáért az Egyesült Államok és Etiópia egyenlőnek és egyaránt szuverénnek tételeztek). A világrendszer-kutatás éppen ezt vállalja fel: a globalizációs folyamatban homogenizálódó világgazdaság és a fejlettségi fokok és nemzeti-kulturális mintázatai szerint megszüntethetetlenül heterogén világtársadalom ellentmondásos egysége válik az elemzés tárgyává.

A nemzetállami keretekben a politikai cselekvés alanyai a társadalmi osztályok, tárgya pedig az állam (Peter Taylor), amit politológiai szempontból ki kell egészítenünk az államhatalommal – annak megszerzésével, megtartásával vagy makrotársadalmi hatású döntéseinek befolyásolásával. Az uralkodó osztály eszméi, értékrendje, eljárásai a társadalom uralkodó eszméi, s intézményei ezen uralkodó eszmék intézményesülései. A demokrácia is az uralomgyakorlás egyik módozata, azzal az előnyös tulajdonságával, hogy a vezetettek maguk választhatják ki vezetőiket, tapasztalataik alapján. A vezető kiválasztás ezen elve azonban nem helyettesítheti és feledtetheti a demokrácia egy másik

³ A mai Magyarországon a hatalommegosztás értékelésében két interpretációs típus létezik: az egyik szerint *eltolódás következett be* a hatalom megosztásában 2010 után és az Alaptörvénnyel – a parlamenti szuverenitás és a végrehajtó hatalom (kormányozhatóság) irányába, de a doktrína érvényes maradt. A folyamat protagonistái ezt szeretik hallani, illetve ezzel igazolják a törvényhozás további folyamatait. A másik értelmezés szerint *a hatalommegosztás megszűnt* (például Sólyom László; Szoboszlai György). Saját, előzőhöz közel eső harmadik álláspontom szerint *intézményes rendjében és hatásköreinek változása ellenére formálisan beszélhetünk hatalommegosztásról, mert intézményeit nem felszámolták, azonban „birtokba vették”, azaz megszállták alkotmányvédelmi és önkormányzati ellenhatalmi ágait és semleges ellenőrző szerveit.* Önkorlátozás hiányában nem lehet szubsztantív értelemben hatalommegosztás. Ez a helyzet állt elő hazánkban (Szigeti, 2013).

fogalmi összetevőjét: az *anyagi és szellemi (oktatási, kulturális, műveltségi) javakhoz való hozzáférést, a társadalmi egyenlőség-egyenlőtlenségek kérdését*. Az egyéni képességek és teljesítmények közötti különbségek elismerése – amely csak az aszkétikus idealisták által tagadott pozíció – nem azonos az osztályszintű egyenlőtlenségek reprodukciójával, ami korunkban már nemcsak nemzetállamokon belüli struktúrák következménye, hanem a nagymértékben egyenlőtlen és hierarchikus szerkezetű⁴ világrendszeré, a centrum – félperiféria – periféria függési formáké. Amíg a liberális gondolkodásban a kitüntetett szubjektum az *egyén* („La liberté individuelle avant de tout”), a konzervatívban a jelenbe integrálódott hagyományokat képviselő *nemzet*, addig a nem romantikus és nem polgári szocialisták számára az osztály. Nem a 19. századi proletariátus, hanem a *21. századi munkatársadalom* („Arbeitsgesellschaft”), minden szellemi és nem szellemi munkát végző, vállalkozói tőkés által alkalmazott bérmunkás. Az eleven emberi munka hordozói, amelyből holt munka, tőke lesz. Az áruvilág egyetlen olyan tagja, amely képes arra, hogy saját maga munkavégző képességének használata során, annak újratermelésén túl értéktöbbletet állítson elő. Az osztályuralom többé-kevésbé demokratikus megszerveződése esetén persze kevésbé szükséges az alárendelt osztályok féken tartásához állami erőszakhoz folyamodni mint e nélkül, (a monopolisztikus hatalomgyakorlás esetében). Mindez a világgazdaság centrumában, ahol magas szintű és rendszeres pótlólagos erőforrások állnak rendelkezésre az *egyenlő és a nem egyenlő csere mechanizmusain*⁵ és a *geopolitikai függési formákon* keresztül, viszonylag könnyen megy. Eltérően a közepesen fejlett, félperiférikus országoktól, amelyek a világgazdaságban megszerezhető profitokból csak annyiban részesedhetnek amennyi a rendszerben maradásukhoz szükséges. (Más okok mellett ezért kevésbé sikeres az ex-szocialista országokban a polgári demokrácia meghonosítása). „A világrendszer-elemzésben a hegemoniát egy magasabb cselekvési szinten értelmezzük: az államok a cselekvés alanyai, a világrendszer pedig a cselekvés tárgya.” (Taylor, 1997, 18.) Amihez azt kell hozzáfűznünk, hogy az alanyok ezen leírása, csak a tisztán államközi rendszerben volt érvényes, amit éppen a globális kapitalizmus változtat meg: új szereplők jelennek meg a világrendszerben, részben a nemzetállamok *mellett* (transznacionális vállalatbirodalmak és kontinenseket összekötő kereskedelmi hálózatok; a valuták, az értékpapírok stb. átértékelését végző elektronizált tőzsdék), részben azok

⁴ Egy friss adalék az egyenlőtlenségek dimenziójáról és a gazdagság hierarchiájáról: a Forbes magazin 2012 márciusi száma annak örvendezett, hogy „a dollármilliárdosok osztálya soha nem látott méretűvé növekedett: 1226-an tartoztak ide, köztük 425 amerikai, 95 kínai és 96 orosz, vagyonuk összesen 4, 6 billió dollár volt, ami felülmúlta Németország GDP-jét” (G. Therborn, 2013, 24.).

⁵ 1. *Egyenérték cserénél: azonos termék előállítása a félperifériákon és a perifériákon ugyanazon eleven munka ráfordítás mellett lényegesen olcsóbb, mint a világgazdaság centrumaiban*. Mivel így a kizsákmányolás rátája (m/v) magas, ezen keresztül nő a profit rátája (m/c+v) is. Ezért (is) élnek a termelés kihelyezés gyakorlatával a TNC-k.

2. Az *egyenlőtlen csere* egyik bizonyítéka: a *terms of trade* – különös módon – mindig a centrum országok javára alakul kedvezően. Empirikusan bizonyítja mások mellett (Stiglitz 2003, 26-27.).

felett: a globális kapitalizmus szuperstruktúrája, amely a világszisztemben meghatározó politikákat tud érvényesíttetni.

Charles Kindleberger (1969) klasszikus munkája volt az, amely elsőként kapcsolta össze a nemzetállami rendszer válságát egyfelől a nemzetgazdaság megszűnő félben lévő folyamataival, másfelől pedig a TNC-k erejével. A világgazdaságot behálózó transznacionális korporációk – számukat 60-63 000 közöttire tehetjük – „egy országnak sem tartoznak nagyobb lojalitással, mint a másikkal, miként egy országban sem érzik magukat teljesen otthon” (jellemzi Arrighi, 1996, 175). Egy újabb keletű, jellemző adat a magán nagyvállalatok (corporate power) gazdasági hatalmáról: „2011 nyarán az Apple már több likvid tőkével rendelkezett, mint az Egyesült Államoknak a kormánzata” (Therborn, 2013, 22.). A mamutcégek gazdasági hatalma vetekszik sok-sok nemzetgazdaság erejével.⁶ Gazdasági döntéseiket – nem meglepő – kizárólag a profitabilitás jellemzi, s ennek és a liberalizált világszisztemi viszonyok következtében terjedhetett el a „délocalisation” gyakorlata. Kevésbé elismert, alulértékelt tény, hogy a polgári nemzetállamok ez ideig legfejlettebb történelmi formájának (amelyet valóban magas fokú társadalom-integráció jellemzett), a jóléti államok válságának éppen az az egyik kitüntetett oka, hogy sok-sok cég, köztük a TNC-k elhagyták egykori anyaországukat. Ezzel csökkentették az anyaországban befizetett adók volumenét, miközben a munkahely-megszüntetéssel növelték azt a problémahalmazt, amelyet éppen az államnak kellene kezelnie. E folyamatok politikai konzekvenciái sokrétűek, egészen odaáig, ahogy Wallerstein joggal jellemezhetette ezeket a hosszú távon ható folyamatokat „a nemzetállamok delegitimálódásaként” (Wallerstein, 1999, 32–33). Ilyen körülmények között is lehet nemzetgazdasági minisztériumokat működtetni, erőfeszítéseket tenni a nemzetgazdaság dezintegrálódási folyamatainak fékezésére, az azonban bizonyos, hogy a folyamatot megállítani nem lehet. Ugyanis a kapitalista rendszer egyik Marx által megállapított, R. Hilferding és azóta sokak által igazolt (például R. Went 2002) mozgási- és fejlődési törvényszerűsége – a tőke koncentrációs és centralizációs folyamata – megállíthatatlan. A termelő erők fejlődése túllépett a TNC-k számára különösen szűkös nemzetgazdasági határokon. A *globalizált kapitalizmus a tőke új mozgásformája*. Ez hozta létre a nemzetállamok melletti új szereplőket, az új szabályozó hatalmakat és erősítette fel a regionális integrációkat. Innen érthető az is, hogy számos ágazatban, területen monopolizált viszonyok (oligopóliumok, duopóliumok) alakulnak ki, korlátozva-felszámolva a versenyzgazdaságot, mintegy láthatóvá téve a láthatatlan

⁶ R. Went (2002, 42- 46.) jellemző kimutatást közölt a *világ 99 legnagyobb gazdasági egységéről*, GNP/forgalom 1998-as mutatója alapján: igaz, az első 23 helyen még nemzeti össztermékek állnak (1. USA = 7 922 651 millió \$; 2. Japán = 4 089 910; 3. Németország 2 122 673....22. Törökország = 200 505; 23. Dánia 176 374 millió \$; azonban 48 magáncég fért rá a listára, a legnagyobb a General Motors 161 315 millió \$-jával, közel hozzá Norvégia (27.) és Lengyelország (28.), míg hazánk a 90. helyen áll 45 623 millió \$-os forgalmával, és 41 cég előzte meg.

kezeket, miközben más ágazatokban, területeken a nemzetgazdasági szinten megszűnt verseny világgazdasági szinten visszaáll.

Ami a politikai folyamatok természetének megváltozását illeti, Joseph Stiglitz tömör tézisével érzékeltethetjük az új állapotokat: *a politika globális irányítása globális világkormány nélkül történik.* Ezt a helyes tézist saját kutatásainkkal igazolnánk, és pedig a szuperstruktúra szabályozó hatalmának bemutatásával, melyet Lányi Kamilla majd az őt továbbfejlesztő Szalai Erzsébet fogalomalkotásához kapcsolódva társadalomelméleti kategóriaként bontjuk ki.

A szuperstruktúra per definitionem olyan felépítmény, ahol az önmagukat dereguláló államok nemzetközi egyezményei regulálják a világgazdasági viszonyokat. A kifejezés azonban nemcsak egyszerűen magyarázatot, hanem egyenesen fogalmi elemzést is kíván. Negatív oldaláról indulva: mit nem jelent, legalábbis számunkra mit nem jelent a szuperstruktúra? Először: szó sincs valamiféle New York–Tel Aviv összeesküvésről, valamiféle, a pénztőke mozgását abszolutizáló, olyan jobboldali antikapitalizmusról, amelyik aztán előszeretettel keres bűnbakokat – a tőkés világgazdaság társadalmi viszonyainak elemzése helyett – a zsidóságban, faji kérdéssé alakítva azt a szociális kérdést, amely a mai világtársadalmat jellemzi. Vagy pedig bankár-összeesküvést lát ott, ahol a pénztőke csupán a tőkeviszony egyik funkcionális formája, s ahol – szerinte – a kamat eltörlése kihúzná a dolgok méregfogát. Szemben a jobboldali antikapitalizmusok szubjektívizáló felfogásával, maradjunk inkább azon a ma is érvényes marxi állásponton, hogy a személyek a társadalomtudományi elemzés számára csak annyiban érdekesek, amennyiben személytelen társadalmi viszonyok megszemélyesítői. A társadalomtudomány nem az egyes egyénekek foglalkozik, hanem azokkal a társadalmi folyamatokkal, amelyeket az egyes emberek – nagyon különböző módokon és mértékben, tipikusan vagy egyáltalán nem tipikusan, hanem egyedileg – hordoznak. Ezzel szemben az antiszemizmus és a pénztőke összekapcsolása – gyakorta a jó, nemzeti, termelő tőkessel szembeállítva – a politikai állatvilág azon meséi közé tartozik, amely nemcsak a kritikai társadalomelmélet nívója elé, hanem egyenesen az államiság előtti állapotba, a törzsi-nemzetségi szervezettség körülményei közé viszi vissza a politikáról való gondolkodást azzal, ahogy vérségi-etnikai köteléket keres ott, ahol egyfelől az államiság területi-politikai szerveződési elve váltotta fel az etnikumét, másfelől a tőkés piaccgazdaság dologszerű, objektív racionalitása a személyi függelmi, premodern alárendeltségi viszonyokét.

Pozitív meghatározottságai felől, a szuperstruktúra *intézményi és ideológiai elemek együttese, s* ennyiben a gazdasági alapépítmény felépítménye, de a világtársadalom olyan sajátos állapotában, ahol ez a felépítményi szerkezet *nélkülözi a legitim közhatalmat*, a nemzetállami cselekvések mögött álló impériumot. Intézményesülés, mert leírható *szervezetek* (Valutaalap, Világbank, G 8-ak,

Világkereskedelmi Szervezet, OECD koordinációban részt vevő országok), *normák, szerepek, továbbá szocializációs mechanizmusok és informális befolyásolások* együtteseként, és *ideológia* – mert a szuperstruktúra politikai szereplőinek koordinációját teszi tudatossá és cselekvőképessé – a main stream neoliberais gondolkodásmódja által. Ez a washingtoni konszenzusban (1989) nyerte el legvilágosabb kifejezési formáját. Világpolitikát meghatározó jelentőségű tehát a nemzetállami felépítmények feletti képződmény, s ezért szuperstruktúra,⁷ anélkül hogy valamiféle világkormánynak vagy a törvényes erőszakot monopolizáló szervezetnek kellene és lehetne elképzelnünk. Ezen felül reflexiós természetű fogalomalkotásról van szó, mert a jelenlegi világgazdaság infrastruktúrája egyfelől saját szuperstruktúrával rendelkezik, amely megkülönbözteti minden más korábbi tőkés formáció felépítményétől, másfelől ez *a szuperstruktúra saját alapzatának a következménye: ki is fejezi, jogviszonyaival oltalmazza és relatív autonómiája révén alakítja és formálja is a világgazdaság és ennek következtében a világtársadalom érdekviszonyait*. Ily módon az önmagukat dereguláló centrum nemzetállamok nemzetközi intézményeken és megállapodásokon keresztül szabályozzák – saját, jól felfogott érdekeik szerint – a szabadversenynek mondott, önszabályozó világpiacot. Állam- és jogelméletileg általánosítva: *a szuperstruktúra és a „legfelső” helyzetéből kiesett szuverén nemzetállam között /legtöbbször/ a kölcsönös függésen túl valamilyen funkcionális munkamegosztás komplementer és alárendeltségi viszonya áll fenn* (Szigeti, 2005, 129-131.). Sok döntés az egyes nemzetállamok fölött születik meg, a végrehajtás és annak módja azonban a nemzetállam hatóságainál marad.

Perspektívát adva: messze kerültünk a kezdetektől, attól a szabadverseny korszakbeli állapottól, amelynek reprezentatív művét „A nemzetek gazdagsága” /Adam Smith, eredetileg: 1776/ jelentette és attól az aranykorszaktól is, amelynek nemzetállamát kitűnő állambölcselnk Jászi Oszkár (1875-1957) még akként jellemezte, hogy annak integráns része a nemzetgazdaság (A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés /eredetileg 1912/). Ilyen viszonyok között már sem a nemzetgazdaságok, sem a nemzetállamok mint entitások nem kapcsolhatóak össze megalapozottan az általában vett szuverenitással. Mutatis mutandis a politikai folyamatokban is végbement egy ilyen demokrácia deficitet is okozó változás és erózió.

Ma a nemzetállami szuverenitás érvényessége a közjog dimenziójára korlátozódik.

⁷ A szupranacionális szervezetek kompetencia szintje egyértelmű: a nemzetközi pénzügyeket a Valutaalap, a nemzetközi hiteleket a Világbank, a világkereskedelem viszonyait pedig a WTO döntő mértékben szabályozza.

Felhasznált irodalom

Anderson, Perry 1989 Az abszolutista állam Gondolat

Arrighi, Giovanni 1996 Kelet-Ázsia felemelkedése és az államközi rendszer elsorvadása. *Eszmélet*, 30. 169–197.

Chalvidan, Pierre – Henri-Houteer, Christine 1991 *Manuel pratique de Droit Administratif* Eyrolle

Jászi Oszkár 1986 A nemzeti államok kialakulása és a nemzeti kérdés. Válogatás. Gondolat, Budapest

Kindleberger, Charles 1969 *American Business Abroad* Yale University Press, New Haven

Korinek, Karl 2003 A hatalommegosztási tan aktualitásáról in: *Államtan Írások a XX. századi általános államtudomány köréből* (szerk.: Takács Péter, ford.: Tomasitz István) Szent István Társulat, Budapest.

Stiglitz, Joseph 2003 *A globalizáció visszasságai* Napvilág, Budapest

Szigeti Péter 2005 *Világrendszernézőben Globális „szabad versen” – a világkapitalizmus jelenlegi stádiuma* Napvilág, Budapest

Szigeti Péter 2013 *Az Alaptörvény karaktere – államelméleti és alkotmányjogi aspektusból in: Tanulmányok a 70 éves Bihari Mihály tiszteletére* (szerk.: Szoboszlai-Kiss Katalin – Deli Gergely) Győr, Széchenyi István Egyetem Kiadása és u.ez angolul: *The Character of the Fundamental Law – From the Perspective of Constitutional Theory and Law in: Transformation of the Hungarian Legal System 2010 – 2013* (ed.: P. Smuk) 223-236, 2013, Wolters Kluwer

Szilágyi Péter 2011 *Jogi alaptan* ELTE Eötvös Kiadó

Taylor, Peter 1997 Mitől modern a világrendszer? Hétköznapi modernitás és globális hegemonia. *Eszmélet*, 33. 16–39.

Therborn, Göran 2013 *Osztály a XXI. században* *Eszmélet* 97.

Wallerstein, Immanuel 1999 *Globalizáció vagy az átmenet korszaka? A világrendszer alakulásának hosszú távú szemlélete.* *Eszmélet*, 43. 17–36.

Wallerstein et al. 2002 [1996] *A társadalomtudományok jövőjéért: nyitás és újjászervezés.*

A Gulbenkian Bizottság jelentése. Napvilág, Budapest

Went, Robert 2002 *Globalizáció. Neoliberális feladatok, radikális válaszok.* Perfekt, Budapest.

© Szigeti Péter, MTA TK

MTA Law Working Papers

Kiadó: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont

Székhely: 1014 Budapest, Országház utca 30.

Felelős kiadó: Körösnéyi András főigazgató

Szerkesztő: Szalai Ákos

Honlap: <http://jog.tk.mta.hu/mtalwp>

Email: szalai.akos@tk.mta.hu

ISSN 2064-4515